

Дьоміна Г.А. аспірантка III курсу
НПУ ім. М.П. Драгоманова (м. Київ)

Особливості емпатії у ранньому юнацькому віці як одного із структурних елементів особистісної зрілості

Становлення і розвиток різнобічно розвиненої, активної особистості, її особистісної зрілості є важливою метою Української держави. Особистісна незрілість молоді при вступі до шлюбу призводить до зростання числа розлучень, нестабільності подружніх стосунків, змін сімейних цінностей та стандартів статевої поведінки. Все це свідчить про кризовий стан сучасної сім'ї.

До проблеми молоді сім'ї, закономірностей її розвитку звертались ряд вчених з різних галузей наук, підкреслюючи саме ту грань сімейних стосунків, яка найщільніше стосується її предмета. В психолого-педагогічній літературі розкриваються такі аспекти даної проблеми: взаємодія школи та сім'ї у підготовці учнів до шлюбу (Боришевський М.Й, Буленко Т.В., Буянов М.І., Демидова Т.А., Ковальов С.В., Постовий В.Г., Шуман С.Г.); сімейні відносини (Заслуженюк В.С., Кушнірук Ю.І., Семиченко В.А., Шуман С.Г., Шуман В.П.); підготовка дівчат до заміжжя (Каган В.Є. та ін.); моральні аспекти підготовки школярів до сімейного життя (Верб Л.Я., Зайцева З.Г., Карпікова В.І., Трухін І.А.); підготовка до виконання батьківських та материнських функцій (Бойко В.В., Луцик Д.В., Чердиченко Г.А., Кравець В.П.); проблеми молоді сім'ї (Воротейкіна Е.М., Зацепін В.І., Кравець В.П., Мартінова М.); психологія сучасної сім'ї (Ковальов С.В., Мацковський М.С., Харчев А.Г. та інші).

До загальної проблеми особистісної зрілості звертались Асмолов О.Г., Гальперін П.Я., Братусь Б.С., Олпорт Г.В., Реан А.О., Гільбух Ю.З., Шаміонов Р.М., Потапчук Л.В., Штепа О.С. та ін. Деякі дослідники (Головаха Є.І., Гінзбург М.Р., Пенькова І.О., Савчин М.В., Слободський Є. та ін.) звертають увагу на певні характерні ознаки зрілої особистості.

Спираючись на дані зазначених авторів з проблеми підготовки учнівської молоді до сімейного життя та з проблеми особистісної зрілості, ми розуміємо особистісну зрілість старшокласників щодо подружнього життя як динамічне

утворення, що залежить від багатьох зовнішніх та внутрішніх чинників. За сутністю, воно являє собою синтез взаємопов'язаних і взаємозумовлених компонентів: когнітивного, мотиваційно-ціннісного, поведінкового та особистісного (якості сім'янина). Одним з найважливіших компонентів особистісної зрілості щодо сімейного життя є якості сім'янина. Цих якостей багато. Ми розподілили їх на такі три групи як вольові якості (воля, наполегливість, самовладання, відповідальність, самостійність), комунікативні здібності (комунікабельність) та емоційні риси (емпатія, емоційна стійкість).

Завдання даної статті полягає у виявленні рівня розвитку та особливостей емпатії у старшокласників Криму з різним місцем проживання, як одного з елементів особистісної зрілості щодо подружнього життя.

Зауважимо, що сімейне життя засноване на комплексі альтруїстичних почуттів: емпатії, співпереживанні, співчутті, щирості, взаєморозумінні, підтримці, готовності допомогти іншому. Цей комплекс почуттів є емоційною основою сімейних стосунків. Для сімейного життя важливе значення набувають саме ті якості, що пов'язані зі здібністю правильно сприймати людей, розуміти їх почуття та дії, передбачати поведінку в різних ситуаціях. Отже, шлюбні партнери повинні вміти керувати своїми емоційними станами та оцінювати життєві ситуації з позиції іншого, в іншому випадку буде ускладнена загальна діяльність, кооперація, взаєморозуміння, а без цього неможливе щасливе сімейне життя.

Розглянемо коротко феномен емпатії, тому що в нашому дослідженні він представляє емоційні риси майбутнього сім'янина.

В психологічній літературі "емпатія" отримала розповсюдження на початку 50-х років ХХ століття. Так як в більш ранніх працях дослідники використовували, найчастіше, поняття "симпатія", використовуючи його в широкому значенні: як розуміння, чуйність, емоційна співпричетність. В радянській психології термін "емпатія" з'явився лише на початку 70-х років у зв'язку з експериментальними дослідженнями Гаврилова Т.П. [2].

Здійснений нами літературний аналіз вітчизняних і зарубіжних психологів та педагогів [1; 2; 3 та інші] дозволив виокремити таке визначення:

емпатія – це специфічна якість людини, що характеризується емоційною чутливістю на хвилювання інших, умінням “проникати” в чуттєвий світ людей та неможлива без активних заходів, спрямованих на покращення даної ситуації.

В міжособистісних стосунках емпатію розглядали Роджерс К., Кон І.С., Гаврилова Т.П. та ін. До проблеми формування емпатичних переживань у дітей звертаються Л.І. Бондаренко, Б.С. Братусь, Л.І. Божович, Л.С. Виготський, А.Є. Ольшаннікова та ін. Проблема структурних компонентів та механізмів емпатії піднімається у працях О.О. Бодальова, С.Б. Борисенка, Т.В. Васишиної, Т.П. Гаврилової, М.М. Обозова, Ю.О. Приходько, В.А. Семиченко та інші.

Проаналізувавши наукові дослідження за проблемою емпатії, ми прийшли до висновку, що у структурі емпатії вчені виділяють три взаємопов’язаних компонента: когнітивного (мисленнєві операції, фактичні знання про об’єкт чи особу), афективного (емоційні реакції на об’єкт чи особу) та конативного (моторні реакції, поведінкові наміри людини по відношенню до цієї особи чи об’єкта, дії, поведінка людини). А звідси виділяються три форми прояву емпатичних відчуттів: співчуття, співпереживання та співдія. Причому співпереживання є початковою ланкою в ланцюгу формування емпатії та припускає переживання суб’єктом аналогічних емоцій об’єкта. Співчуття ж вимагає від суб’єкта емпатії певного інтелектуального розвитку та здібності соціально орієнтуватися, результатом чого стає реальна дія, спрямована на вирішення емпатогенної ситуації що спостерігається [2].

Ми згодні з твердженнями Гаврилової Т.П., що: 1) співчуття та співпереживання є не лише двома формами емпатії, а й ланками єдиного процесу формування емпатії. Причому, остаточною ланкою повинна стати гуманістична емпатія, як найвищий прояв емпатійних переживань, що є моментальною адекватною активною дієвою реакцією на емпатогенну ситуацію; 2) тільки людина з високим рівнем розвитку, спостерігаючи горе іншого, не лише відчуває таке ж почуття, а й вживає конкретні заходи, спрямовані на покращення даної ситуації.

Визначаючи рівень емпатичних тенденцій ми звернули увагу на те, що у хлопців та дівчат рівень емпатії різний, між старшокласниками міста і села результати динаміки суттєво не відрізняються. Приймаючи до уваги диференціацію чоловічого та жіночого стилів життя, ми вважаємо, що емпатичні відчуття хлопців та дівчат різняться способом реагування на різні емпатогенні ситуації, природа яких пояснюється сутністю чоловічого та жіночого початків.

Емпатичні відчуття хлопців відрізняються раціональністю сприйняття емпатогенних ситуацій, практичністю, активністю і дієвістю. Емпатичні відчуття дівчат характеризуються яскравим експресивним забарвленням, сентиментальністю. Дівчина, спостерігаючи емпатогенну ситуацію, відчуває жалість до страждаючого, виникає бажання плакати.

Найбільш вірогідно, що емоційна чутливість визначається спрямованістю особистості, яка виражається емпатичними тенденціями. В цьому нам допоможе модифікований тест-опитувальник емпатичних тенденцій, розроблений А. Мехрабієном і Н. Епштейном [4, 88-93]. Текст-опитувальник містить 33 твердження, котрі відображають ті чи інші ситуації, що можуть викликати співчуття, співпереживання під час спілкування та взаємодії з людьми, з продуктами їхньої діяльності, з живою та неживою природою. Результати в таблиці 1.

Таблиця 1

Рівень емпатичних тенденцій старшокласників за тестом-опитувальником А. Мехрабієна і Н. Епштейна, %

Місцевість	Стать	Низькі (незадовільні)	Середні (задовільні)	Високі	Дуже високі
Місто	Хлопці	16,1%	62,7%	21%	0,2%
	Дівчата	13,2%	60%	25,5%	1,3%
Село	Хлопці	13,6%	62,4%	23%	1%
	Дівчата	10,2%	62,3%	26%	1,5%

Як засвідчують результати, рівень емпатичних тенденцій у більшості старшокласників (приблизно 62% всіх учнів) – задовільний. У них спостерігається середня емоційність, увага до думок і переживань інших людей в основному стійка. У випадку нормального стану здоров'я та внутрішнього

душевного комфорту достатньо яскраво проявляється схильність відгукнутися на настрої інших людей, співчувати й співпереживати дітям і дорослим, але проявляється вибірково.

Приблизно четверта частина всіх учнів мають оптимальний рівень, вищий за середній. Для них характерна стійка схильність до співпереживання співчуття. Високий рівень чутливості й емоційного відгуку. Вірні реакції на настрої інших людей незалежно від їхньої статі і віку.

Найбільшу кількість учнів з дуже високим рівнем емпатії спостерігається серед дівчат, як сільських (1,5%) так і міських (1,3%). Серед сільських хлопців виявлено не велику кількість учнів (1%), що мають максимальний рівень емпатії; а серед міських хлопців майже не було виявлено учнів з таким дуже високим рівнем емпатичних тенденцій. Отже, для незначної кількості всіх старшокласників (1,15%) характерна дуже висока емоційність, високий рівень чутливості, здатність відчувати нюанси в настроях інших людей, високий душевний відгук, що може деколи привести до внутрішнього спустошення, депресії.

Низька емоційність, інколи проявляється, як емоційна стриманість, загальмованість, часом черствість спостерігається у всіх учнів. Найбільша кількість учнів з мінімальним рівнем емпатичних тенденцій виявилася серед хлопців, як міських (16,1%) так і сільських (13,6%), дещо менша кількість серед дівчат: міські (13,2%), сільські (10,2%).

Результати, отримані під час нашого дослідження, дають можливість підтвердити вище зазначені висновки, що показники розрізняються за статевою ознакою, тобто для юнаків і для дівчат не співпадають, а також, що рівень емпатії між старшокласниками міста і села суттєво не відрізняються. Дівчата відрізняються дещо вищим рівнем емпатії, ніж юнаки (як в місті, так і в селі). Порівнюючи наші результати з результатами дослідження Т.П. Гаврилової, можна зазначити, що рівень емпатії серед учнів середніх класів вище ніж у старшокласників (це зумовлено віковими особливостями).

Попри відсутність у дослідників загальноприйнятої точки зору щодо феномена емпатії, її генезису і функції, ми схиляємося до поглядів таких

вчених, які вважають, що здатність до співчуття та співпереживання піддається спеціальному розвитку і може підвищуватись шляхом тренувань і спеціальних вправ. Успішність цього процесу багато в чому буде залежати від прагнення людини поставити себе на місце іншого; це прагнення ґрунтується на зацікавленості до людини, на бажанні зрозуміти внутрішній світ іншої людини. Отже, емпатія доступна будь-якій людині, незалежно від статі, віку, інтелекту, освіти, характеру, навколишнього середовища і світогляду.

Подальші наші дослідження полягають у розкритті та формуванні наступних компонентів особистісної зрілості щодо подружнього життя та безпосередньо їх елементів, про що будемо доповідати у наступних конференціях та статтях.

Література

1. Василишина Т.В. Емпатія як фактор ефективності педагогічного спілкування: Автореф.дис...канд.психол.наук: 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. - К., 2000. - 20 с.

2. Гаврилова Т.П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии (исторический обзор и современное состояние проблемы) // Вопросы психологии. - 1975. - №2. - С. 147-158. Практикум із загальної психології / За ред. Т.І.Пашукової. - К.: Т-во "Знання", КОО, 2000. - 204 с.

3. Кон И.С. Открытие "Я". - М.: Политиздат, 1978. - 368 с.

4. Пашукова Т.І., Допіра А.І, Дьяконов Г.В. Практикум із загальної психології / За ред. Т.І.Пашукової. - К.: Т-во "Знання", КОО, 2000. - 204 с.

Аннотация

В статье раскрываются значение и особенности эмпатии как одного из элементов личностной зрелости старшеклассников относительно семейной жизни. На основе результатов модифицированного теста-опросника эмпатических тенденций, что был разработан А. Мехрабиеном и Н. Эпштейном описывается уровень эмпатии старшеклассников школ Крыма.